

**Andersson
Elffers
Felix**

Kosten voor Kiezen

Rapport Kostenonderzoek Tweede
Kamerverkiezingen 2023

Dit rapport beschrijft de kosten die gemeenten hebben gemaakt voor de Tweede Kamerverkiezingen 2023

Inhoudsopgave	
Managementsamenvatting	pagina 3
1. Aanleiding en onderzoeksanpak	pagina 5
2. Kosten per kostencomponent	pagina 9
3. Ontwikkelingen, verschillen en kostenstructuur	pagina 22
4. Conclusies	pagina 31
Bijlage	pagina 33

Colofon
Datum 9 april 2024
Versie Rapport
Opdrachtgever Vereniging van Nederlandse Gemeenten
Onderzoekers Lisette Reuvers Koen van Wijk Emar Kronenburg Michiel Ehrismann
Referentie GV818/Rapport

Managementsamenvatting (1/2)

VNG vroeg AEF om een indicatie van de kosten voor de TK-verkiezingen in 2023

De kosten die gemeenten voor verkiezingen maken zijn niet goed in beeld. Het laatste onderzoek dat naar de volledige kosten keek ging over de Tweede Kamerverkiezingen in 2012. Sindsdien zijn er een aantal ontwikkelingen geweest die de kosten van verkiezingen hebben beïnvloed. Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) wenste daarom vernieuwd inzicht in de kosten voor verkiezingen, gebaseerd op de gerealiseerde kosten van de TK-verkiezingen in 2023. VNG vroeg daarnaast om inzicht in de structuur van de kosten en variatie tussen gemeenten.

Op basis van interviews en een uitvraag raamde AEF gemiddelde kosten

AEF begon het onderzoek met het in kaart brengen van de kostencomponenten voor verkiezingen op basis van interviews met gemeenten en landelijke partijen. Middels een uitvraag werden per gemeente de kosten per component uitgevraagd. 52 gemeenten vulden de uitvraag in. Op basis hiervan werden per component gemiddelde kosten per kiesgerechtigde geraamd. In diepte-interviews en een duidingssessie werd onderzocht waarom de kosten zich ontwikkelden ten opzichte van 2012 en waar variatie tussen gemeenten vandaan komt.

De Tweede Kamerverkiezingen hebben zo'n €93 miljoen gekost

Uit ons onderzoek komt dat de Tweede Kamerverkiezingen gemiddeld €7,01 per kiesgerechtigde hebben gekost. Met 13.277.900 kiesgerechtigden hebben de Tweede Kamerverkiezingen daarmee in totaal €93 miljoen gekost. Dit is het landelijk beeld. Voor individuele gemeenten kunnen de kosten per kiesgerechtigde afwijken.

De kosten zijn (gecorrigeerd voor inflatie) 59,5% hoger dan in 2012

In vergelijking met het onderzoek over de Tweede Kamerverkiezingen van 2012 zijn de kosten voor verkiezingen fors toegenomen; ze zijn meer dan verdubbeld. Gecorrigeerd voor prijsontwikkelingen tussen 2012 en 2023 zijn de kosten 59,5% hoger. Vooral de kosten voor de organisatie van verkiezingen en ICT-systemen zijn sterk toegenomen.

Wijzigingen in het verkiezingsproces zijn waarschijnlijke redenen hiervoor

Gemeenten kunnen in hun verkiezingsproces kiezen voor een decentrale stemopname (DSO) of een centrale stemopname (CSO). De meerderheid van de gemeenten gaven in onze uitvraag aan te hebben gekozen voor CSO. In 2012 was het nog niet mogelijk om te kiezen voor centrale stemopname. De kosten voor CSO liggen hoger dan de kosten voor DSO*. Een deel van de gemeenten heeft die keuze gemaakt naar aanleiding van de invoering van de *wet nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen* (NPVV). Deze wet zorgt er, onder andere, voor dat fouten in het telproces tijdig worden geconstateerd en gecorrigeerd. Een deel van de gemeenten gaf aan dat de benodigde correcties kunnen worden beperkt als er gekozen wordt voor het gebruik van CSO.

De NPVV bracht daarnaast ook nog op andere manieren kosten met zich mee, met eisen aan vervoer en beveiliging van stembescheiden, het uitvoeren van hertellingen en een uitgebreidere organisatie.

* Voor kleine, middelgrote en grote gemeenten. Geen van de G4-gemeenten maakt gebruik van DSO, waardoor geen vergelijking mogelijk is.

Managementsamenvatting (2/2)

De kosten per kiesgerechtigde zijn hoger in G4-gemeenten en CSO-gemeenten

De twee belangrijkste kostendrijvers rond het verkiezingsproces zijn gemeentegrootte en type stemopname. De kosten per kiesgerechtigde liggen 49% hoger in G4-gemeenten dan het landelijk gemiddelde. In andere gemeenten lopen de kosten per kiesgerechtigde licht af naar mate er meer kiesgerechtigden in een gemeente wonen. Dit was ook zo in 2012.

Daarnaast is de keuze voor CSO een belangrijke factor in de kosten. Dit heeft ook effect zonder dat gemeentegrootte daar een rol in speelt**. Gemeenten die kiezen voor CSO huren vaak een grote locatie waarin het centrale tellen kan plaatsvinden, maken extra kosten voor tellers en maken extra kosten voor vervoer. Daarnaast maken ze waarschijnlijk extra kosten voor de organisatie van de verkiezingen, maar dat is niet te verifiëren op basis van de resultaten van de uitvraag.

De verwachting van de gemeenten die we spraken was dat landelijke gemeenten met veel kleine dorpskernen meer kosten per kiesgerechtigde maken omdat ze stembureaus realiseren voor minder kiesgerechtigden per bureau. Op basis van de gegevens uit de uitvraag blijkt dit niet zo te zijn. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat deze gemeenten relatief vaak gebruik maken van gratis of goedkope locaties, zoals buurthuizen of sporthallen.

* Dit is exclusief de kosten voor de organisatie voor verkiezingen, die we niet hebben uitgesplitst naar gemeentegrootte

** De G4-gemeenten zijn niet meegenomen in deze analyse, omdat zij allen kiezen voor CSO.

De meeste kosten zijn variabel met het aantal verkiezingen

Gemeenten moeten de meeste kosten voor iedere verkiezing opnieuw maken. Daardoor zijn de kosten variabel met het aantal verkiezingen. Iedere verkiezing moeten er weer vrijwilligers worden vergoed en stembureaus worden gehuurd. Slechts een klein deel van de kosten is vast en wordt op jaarbasis gemaakt, naar schatting maximaal 6% van de kosten. Dit betreft een groot deel van de ICT-licenties en de opslagkosten voor materialen en een klein deel van de inventariskosten.

Deze kostenstructuur sluit niet goed aan bij de bekostiging, omdat de algemene uitkering jaarlijks komt en niet per verkiezing. Echter, de hoogte van de algemene uitkering heeft geen directe relatie met de taken van de gemeente en er is geen geoormerkt budget voor verkiezingen. Het is daarom niet goed mogelijk om uitspraken te doen over de bekostiging in relatie tot de kosten van verkiezingen.

1. Aanleiding en onderzoeksaanpak

VNG heeft AEF gevraagd de kosten van gemeenten voor de Tweede Kamer verkiezingen in 2023 te onderzoeken

De kosten van gemeenten voor verkiezingen zijn niet goed in beeld

Gemeenten organiseren grofweg ieder jaar verkiezingen en moeten dit bekostigen uit de algemene uitkering van het Gemeentefonds. In 2023 moesten door de val van het kabinet onverwacht voor een tweede keer dat jaar verkiezingen worden georganiseerd. Voor veel gemeenten was dit een financiële tegenvaller.

Dit gaf aanleiding om te onderzoeken hoeveel verkiezingen anno 2023 kosten. Dat inzicht was er namelijk niet: het laatste integrale onderzoek over kosten van verkiezingen stamt uit 2013 en behandelt de Tweede Kamerverkiezingen van 2012. Sindsdien zijn er verschillende ontwikkelingen geweest die de kosten wellicht hebben beïnvloed, zoals veranderingen in het verkiezingsproces en prijsstijgingen.

VNG vroeg inzicht in de kosten van de Tweede Kamerverkiezingen van 2023

De Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) heeft om onderzoek gevraagd dat in beeld brengt hoeveel kosten gemeenten maken voor verkiezingen.

Het uitgangspunt daarbij waren de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023 (TK23). Er is voor deze verkiezingen gekozen om twee redenen:

- het zijn (in maart 2024) de meest recente verkiezingen. Daardoor ligt het prijsniveau zo dicht mogelijk bij het huidige prijsniveau ligt
- het zijn de tweede verkiezingen waarin de Nieuwe Procedure Vaststelling Verkiezingsuitslag* (NPVV) van kracht was. De verkiezingen kunnen daarmee een goed beeld geven van de invloed van de NPVV op de kosten van gemeenten.

* De NPVV introduceerde diverse controle- en herstelmogelijkheden en heeft als doel te zorgen voor een betrouwbaarder en transparanter proces van uitslagvaststelling. Zie voor meer informatie p. 24. De eerste keer dat gemeenten de nieuwe procedure moesten toepassen was bij de verkiezingen voor Provinciale Staten en waterschappen eerder in 2023. Het beeld is dat de kosten van die verkiezingen mogelijk minder representatief voor de toekomst zouden zijn omdat de NPVV toen nog geheel nieuw was voor gemeenten.

AEF heeft het onderzoek voor de VNG uitgevoerd

De VNG heeft aan Andersson Elffers Felix (AEF) gevraagd om het onderzoek uit te voeren. In dit rapport leest u onze bevindingen.

De hoofdvraag bij het onderzoek, luidde:

Geef een indicatie van de kosten die door gemeenten gemaakt zijn voor de verkiezingen van 22 november 2023, uitgesplitst in kleine, middelgrote en (zeer) grote gemeenten.

De opdracht bestond uit vier elementen:

- Inzicht geven in de verschillende componenten
- Inzichtelijk maken van de reële kosten van gemeenten maken voor verkiezingen
- Analyse van de kostenontwikkelingen
- Analyse van de kostenstructuur

Vertegenwoordigers van de VNG, de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken (NVVB), het Ministerie van Binnenlandse Zaken en de gemeente Utrecht zaten in de begeleidingscommissie van dit onderzoek.

1. Onderzoeksaanpak en methoden

Het onderzoek is uitgevoerd via een online uitvraag onder gemeenten en duidingssessies

Onze aanpak bestond uit vier stappen

Het onderzoek is uitgevoerd in een periode van acht weken tussen **6 februari en 27 maart 2024**. De aanpak kende vier stappen.

In de eerste stap zijn de relevante kostencomponenten in kaart gebracht

Eerst hebben we de kostencomponenten voor dit onderzoek vastgesteld. Dit zijn de taken die gemeenten moeten uitvoeren. Het uitgangspunt vormden de kostencomponenten uit begrotingen van gemeenten. Op basis van documenten en verkennende gesprekken met gemeenten en de NVVB hebben we de kostencomponenten waar nodig aangepast en aangescherpt.

Daarna zijn in een uitvraag 52 gemeenten in detail onderzocht

In de tweede stap hebben we een uitvraag uitgezet waarin gemeenten gevraagd werden per kostencomponent de totaal gerealiseerde kosten in te vullen. Ook vroegen we naar enkele inhoudelijke ontwikkelingen.

De uitvraag is gericht uitgezet onder een selectie van gemeenten van verschillende

omvang. Daarnaast is de uitvraag gedeeld via de nieuwsbrief van NVVB en de website van VNG, zodat ook andere gemeenten konden deelnemen. De uitvraag heeft tweeënhalve opengestaan.

De uitvraag is (geheel of gedeeltelijk) ingevuld door 71 gemeenten. Na opschoning van de data (zie pagina 6) hebben we uiteindelijk 52 van die gemeenten kunnen meenemen in de analyse.

We hebben de uitvraagresultaten geduid via verdiepende interviews

We hebben verdiepende interviews uitgevoerd bij een selectie van gemeenten.* Het doel van deze gesprekken was om meer achtergrond te krijgen bij hun kostenstructuur en bij ontwikkelingen die kosten ten opzichte van vorige verkiezingen.

Ook hebben we een duidingssessie georganiseerd waarin gemeenten konden reflecteren op de eerste resultaten van het onderzoek, en de resultaten konden aanvullen met verdere informatie. Dit is gebruikt voor de beschrijvingen van de kostencomponenten en de kostenontwikkelingen. Er waren 31 aanwezigen bij de duidingssessie.

Tot slot zijn de cijfers van de steekproef doorgerekend naar een landelijk beeld

Afsluitend zijn de gegevens geanalyseerd en doorgerekend naar een beeld van de kosten van alle gemeenten op landelijk (macro)niveau. Op pagina 6 staat deze analyse beschreven. Uiteindelijk zijn deze resultaten samengevat in het eindrapport.

* Die selectie bestond uit twee grote gemeenten; twee middelgrote gemeenten en twee kleine gemeenten. Bij de selectie van deze gemeenten is zoveel mogelijk rekening gehouden met geografische spreiding en verschillen in aanpak.

Onze ramingen volgen het gewogen gemiddelde van enquêtes en dieptestudies, mits de data onderbouwd is

Onze ramingen zijn zoveel mogelijk gebaseerd op het gewogen gemiddelde

Om tot een beeld van de landelijke kosten te komen, hebben we hebben zoveel mogelijk de uitkomsten van de uitvraag als uitgangspunt genomen. Daarbij hebben we de data geschoond van zaken zoals te beperkt onderbouwde data, uitschieters of ruis. Het is ons oordeel welke uitkomsten als zodanig zijn beschouwd. In sommige gevallen is daarvoor om aanvullende informatie gevraagd bij gemeenten.

Waar mogelijk volgt onze raming het gewogen gemiddelde van de (geschoonde) enquête-uitkomsten. Per groottecategorie hebben we een gewogen gemiddelde bepaald (op basis van het aantal kiesgerechtigden per gemeente). Het totaal gemiddelde is gewogen naar het aantal kiesgerechtigden per groottecategorie.

De betrouwbaarheidsinterval bij deze steekproefgrootte ligt tussen de 85% en de 90% en de foutmarge is 10%.

De ramingen zijn niet bedoeld als input voor een bekostigingsmethodiek

Dit rapport is bedoeld om inzicht te geven in de kosten die gemeenten maken voor verkiezingen, gemiddeld en in totaal, en de structuur van die kosten. Het is niet bedoeld als input voor een bekostigingsmethodiek. Er is veel variatie in kosten tussen gemeenten. Dit betekent dat een deel van de gemeenten meer uitgeeft per kiesgerechtigde dan het gemiddelde.

We houden er rekening mee dat gemeenten soms geen kosten maken

Sommige gemeenten maken op sommige componenten geen kosten. Zo hebben veel

gemeenten geen kosten voor beveiliging of vervoer. Als dat voor veel gemeenten het geval is, rapporteren wij het gemiddelde van alle gemeenten én het gemiddelde van alle gemeenten die kosten maken.

Voor het totale bedrag per kiesgerechtigde, op pagina 19, gebruiken we het gewogen gemiddelde van alle gemeenten.

In sommige gevallen kende de data nog andere correcties:

Naast de correcties voor ruis en ontbrekende kosten, waren er nog twee andere rekenregels van belang:

- ▶ **Splitsen van kosten in componenten:** De manier waarop wij de kostencomponenten structureren sluit niet voor alle gemeenten goed aan bij de wijze waarop ze hun kosten rapporteren. Sommige gemeenten ontvangen, bijvoorbeeld, één factuur voor vervoer, de opbouw van stembureaus en opslag van materialen. In dat geval hebben wij ze gevraagd om de kosten toch op te splitsen, eventueel middels een schatting. Waar dat gemeenten niet is gelukt, hebben wij zelf de kosten verdeeld naar de gemiddelde ratio tussen de componenten op basis van de gemeenten die de splitsing wel hebben gemaakt.
- ▶ **Btw:** we hebben de netto kosten uitgevraagd. De ramingen bevatten dus alleen btw wanneer die btw ook betaald wordt door de gemeente (en niet wordt teruggevraagd uit het btw-compensatiefonds)

2. Kosten per kostencomponent

We onderscheiden 26 verschillende kostencomponenten

Gemeenten moeten voor de organisatie van verkiezingen verschillende taken uitvoeren. Elke taak kan kosten met zich meebrengen. Deze kostencomponenten hanteren wij in dit onderzoek. De componenten zijn de bouwstenen van dit onderzoek.

We zien acht hoofdcategorieën kostencomponenten

Op basis van desk-analyse en interviews met gemeenten zien we acht hoofdcategorieën kostencomponenten:

1. Realisatie stembureaus
2. Centrale tellingslocatie
3. Stembureauleden
4. Drukwerk en porto
5. Communicatie
6. ICT
7. Opslag
8. Organisatie verkiezingen

In totaal zien we 24 kostencomponenten

Verdeeld over de hoofdcategorieën zien we in totaal 24 taken. De figuur op de volgende pagina geeft deze weer. Op de pagina's daarna, beschrijven we per component welke kosten wij zijn op basis van het onderzoek.

Hoofdcategorieën met 24 kostencomponenten

Realisatie stembureaus	1.1 Stembureaus	1.2 Coördinatie-locatie	1.3 Inventaris stembureaus	1.4 Kantoorartikelen	1.5 Schoonmaak	1.6 Vervoer	1.7 Toegankelijkheid
Centrale tellingslocatie	2.1 Tellingslocatie	2.2 Beveiliging & handhaving					
Stemburealeden	3.1 Vergoeding vrijwilligers	3.2 Inzet eigen personeel	3.3 Bedankjes	3.4 Catering	3.5 Instructie en opleiding	3.6 Werving stemburealeden	
Drukwerk en portokosten	4.1 Drukwerk	4.2 Portokosten					
Communicatie	5.1 Communicatie						
ICT	6.1 ICT-systemen	6.2 Hardware					
Opslag	7.1 Opslag stembescheiden	7.2 Opslag materiaal	7.3 Vernietigen stembescheiden				
Organisatie verkiezingen	8.1 Organisatie verkiezingen						

Met name huur en inventaris bepalen de kosten voor de realisatie van stembureaus

1.1 Bepaalde typen locaties drijven de kosten voor stembureaus op

Alle gemeenten maken kosten voor het opzetten van stembureaus. De voornaamste kosten zijn vergoeding voor de eigenaren van stembureaulocaties ('huur'). Wel geven gemeenten aan dat ze vaak een lagere, symbolische vergoeding aanbieden en gebruik maken van welwillende publieke locaties.

Op strategische plekken waar nog behoefte is aan een stembureau, zien gemeenten zich vaak gedwongen een hogere vergoeding te betalen. De duurste stembureaus zijn echter tijdelijke locaties. Met name tijdelijke gebouwen, zoals tenten of *Portakabins*, zijn erg duur. Toch worden deze in veel gemeenten ingezet om te garanderen dat iedere kiezer naar een stembureau dichtbij kan.

Deze component omvat ook kosten van derde partijen die gemeente inhuren voor logistieke diensten. Ongeveer 10% van de gemeenten geeft aan gebruik te maken van een bedrijf dat hen ontzorgt in het inrichten van stembureaus. Deze bedrijven leveren vaak het materiaal, het vervoer en de installatie in het stembureau. Dit zijn in de regel de gemeenten die de hoogste kosten maken voor het realiseren van stembureaus.

We ramen deze kosten op **€0,45 per kiesgerechtigde**.

1.2 Centrale coördinatie locatie brengt voor de meeste gemeenten geen kosten

Op de verkiezingsdag zelf is er in de meeste gemeenten een centraal punt waar het projectteam het stem- en telproces coördineert. Deze centrale coördinatie locatie is bereikbaar voor vragen, lost logistieke problemen op en regelt communicatie.

Er zijn gemeenten die dit coördinatiepunt opzetten op een externe locatie en daar huurkosten voor maken. Verreweg de meeste gemeenten organiseren dit echter vanuit gemeentelijk vastgoed (vaak het gemeentehuis) en maken daarom geen kosten. In totaal maakte 19% kosten voor deze component.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€ 0,02 per kiesgerechtigde**. Voor gemeenten die daadwerkelijk kosten maken voor deze component, ramen we de kosten op €0,10 per kiesgerechtigde

1.3 Inventaris stembureaus brengt periodiek kosten met zich mee

Deze kostencomponent omvat inventariskosten voor stembureaus die hergebruikt kunnen worden, zoals stemhokjes of bewegwijzering.* De meeste gemeenten hebben de inventaris zelf in beheer en onderhouden en vervangen deze zelf. Er zijn echter gemeenten die deze materialen huren bij derden, die vaak ook het vervoer en de inrichting van de stembureaus verzorgen.** Voor hen zijn de kosten voor vaak hoger.

Uit het onderzoek komt naar voren dat de meeste gemeenten deze inventariskosten niet jaarlijks afschrijven, maar meenemen in het budget van de desbetreffende verkiezing. Hierom is er een klein aantal gemeenten die dit keer geen kosten maken. We menen dat de gemiddelde kosten wel betrouwbaar zijn, aangezien er ook gemeenten zijn die hoge kosten maakten voor TK23 vanwege de aanschaf van nieuwe producten die meerdere jaren kunnen worden gebruikt.

We ramen de kosten op **€0,26 per kiesgerechtigde**.

* Kosten voor kantoorartikelen (zoals stempotloden) en toegankelijkheid worden bij andere componenten meegenomen (respectievelijk 1.4 en 1.7).

** De kosten voor het inrichten van de stembureaus zelf zijn meegenomen in component 1.1.

De overige kosten voor de realisatie van stembureaus zijn beperkt

1.4 Vrijwel alle gemeenten kopen kantoorartikelen in

Van de respondenten maakt 90% kosten voor het aankopen van kantoorartikelen. Het gaat hierbij om stempotloden, maar ook bijvoorbeeld plakband voor gebruik door het stembureaupersoneel. Gemeenten die hier geen of zeer weinig kosten voor maken, hebben in het algemeen overschot van eerdere verkiezingen.

We ramen deze kosten op **€0,03 per kiesgerechtigde**.

1.5 Schoonmaak wordt meestal verzorgd door de eigenaar van een locatie

De meeste gemeenten maken geen kosten voor schoonmaak van stembureaus. Respondenten lichten toe dat de verhuurder van een locatie dit vrijwel altijd zelf verzorgt en verdisconteert in de verhuurprijs. Slechts 15% van de gemeenten maakt hier wel kosten. Voor deze gemeenten zijn de kosten per kiesgerechtigde beperkt en gaat het vermoedelijk om schoonmaakproducten. Slechts in enkele gevallen zijn er kosten voor inhuur van schoonmakers.

We ramen deze kosten daarom ook op **€0,00 per kiesgerechtigde**.

1.6 Vervoerskosten bestaan vaak uit huur van bestelbusjes

Gemeenten maken vaak kosten voor het vervoeren van materiaal voor de verkiezingen. Dit gaat vaak om de huur van bestelbusjes die gebruikt worden door de buitendienst voor de inrichting van stembureaus. Daarnaast brengt het vervoer van stembescheiden naar en van de centrale tellocatie soms kosten met zich mee. Er zijn

ook gemeenten die gebruik maken van eigen (leen)auto's. Deze gemeenten rekenen vaak geen kosten, of slechts beperkte kilometervergoedingen. In totaal geeft 77% van de respondenten aan kosten te maken voor deze component.

We ramen deze kosten op **€0,09 per kiesgerechtigde**.

1.7 Toegankelijkheid wordt op veel manieren verzorgd

Toegankelijkheid van stembureaus heeft een steeds grotere nadruk bij verkiezingen.¹ De maatregelen die gemeenten hiervoor nemen en de kosten die daarmee gemoeid zijn, verschillen. Zo is het bij de ene locatie noodzakelijk om in een tijdelijke toegankelijke parkeerplek te voorzien, terwijl dit bij de andere al voorhanden is. Ook zijn er (grote) gemeenten die ervoor kiezen om één stembureau speciaal toe te richten op blinden en slechtzienden, terwijl andere gemeenten ervoor kiezen om op meerdere plekken ondersteuning te bieden in de vorm van een stembox of stemmal en blindegeleidetegels.

Niet alle gemeenten geven aan kosten te maken voor toegankelijkheid (83% doet dat wel). Door de toenemende nadruk op toegankelijkheid in de afgelopen tien jaar is het denkbaar dat gemeenten bepaalde benodigdheden al in bezit hebben en daarom in ons onderzoek geen kosten aangeven voor deze post.

We ramen deze kosten op **€0,09 per kiesgerechtigde**.

Centraal tellen kan grote kosten met zich meebrengen, maar is in de meeste gemeenten een beperkte post

2.1 Ongeveer de helft van de gemeenten huurt een centrale tellocatie

Wanneer een gemeente gebruik maakt van centrale stemopname (CSO), moeten de stemmen uit alle bureaus verzameld worden op één locatie, waar geteld wordt. Met name de grootste gemeenten huren grote en zeer dure locaties om alle stemmen centraal te kunnen stemmen.

Ook gemeenten die decentraal stemmen, maken soms kosten voor deze component. Dat komt omdat een eventuele hertelling op een centrale locatie plaatsvindt. Zelfs als er geen hertelling nodig blijkt, kan het zijn dat een gemeente voor de zekerheid een locatie heeft gehuurd.

De meeste gemeenten maken echter geen kosten voor deze component. Dat komt omdat ze gebruik maken van gemeentelijk vastgoed voor het centrale (her)tellen. Vaak is dit het gemeentehuis. Ca. 65% van de gemeenten maakt gebruik van CSO, maar slechts 48% maakt kosten voor deze component.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,12 per kiesgerechtigde**. Voor gemeenten die aangeven centraal te tellen, ramen we de kosten op €0,24 per kiesgerechtigde. Voor gemeenten die gebruik maken van CSO en aangeven kosten te maken ramen we het op €0,28 per kiesgerechtigde. Deze laatste twee bedragen zijn niet gecorrigeerd voor gemeentegrootte.

2.2 Beveiliging van het telproces moet vaak apart worden ingehuurd

De centrale tellingslocatie wordt vaak beveiligd. Ook zijn er gemeenten die verkeersregelaars inhuren voor de centrale tellocaties. 56% van de gemeenten maakt kosten voor deze component. Veel gemeenten geven aan dat ze gebruik konden maken van de beveiliging van de gehuurde locatie zelf, of maakten geen kosten omdat ze telden op het gemeentehuis.

Opvallend genoeg hebben gemeenten met kosten voor beveiliging niet altijd kosten voor een centrale tellocatie of vice versa. Uit de toelichting die gemeenten hierbij geven kunnen we opmaken dat dit komt doordat er in sommige tellocaties al beveiliging aanwezig was, of juist dat een gemeente extra kosten maakte voor beveiliging van een verder kosteloze locatie. Ook zijn er enkele gemeenten die gebruikmaakten van DSO die kosten hebben gemaakt voor beveiliging, bijvoorbeeld van de hertellingslocatie. Dit komt ook bij deze component terug.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,02 per kiesgerechtigde**. Voor gemeenten die daadwerkelijk kosten maken voor deze component, ramen we de kosten op €0,03 per kiesgerechtigde.

Gemeenten die eigen personeel inzetten als stembureaulid maken in de regel minder kosten

3.1 Vergoedingen voor stembureauleden zijn een grote kostenpost

Vrijwel alle gemeenten betalen vrijwillige stembureauleden enige vergoeding voor hun werk tijdens de verkiezingen. De enige uitzondering hierop zijn twee gemeenten die stembureaus volledig bemensten door eigen personeel.

De hoogte van de vergoeding wisselt per gemeente en per functie (voorzitter, lid, teller). Ook is er een verschil tussen gemeenten die werken met vrijwilligers die een hele dag meedraaien en gemeenten die werken met diensten van deel van een dag. Deze vergoedingen vormen in elke gemeente één van de grootste kostenposten en in sommige gemeenten de allergrootste.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€1,07 per kiesgerechtigde**.

3.2 Eigen personeel werkt vaak als stembureaulid, maar niet altijd doorbelast

Het eigen personeel van gemeenten is in de regel betrokken bij het stem- en telproces op de verkiezingsdag. De invulling hiervan verschilt sterk per gemeente.

- Er zijn gemeenten waar het eigen personeel wordt geacht te helpen. Daar krijgen de medewerkers overtijd betaald, of wordt die 'tijd voor tijd' verrekend. Het is niet altijd zo dat de kosten voor deze inzet worden doorbelast aan de verkiezingen, aangezien het als onderdeel van de reguliere taken wordt gezien.
- Daarnaast zijn er gemeenten die eigen personeel op basis van vrijwilligheid inzet. Deze groep is groter. Hoe zij worden gecompenseerd, verschilt. Soms kunnen ze hun uren op een ander moment opnemen, soms krijgen ze overwerk betaald, soms ontvangen ambtenaren de reguliere vergoeding voor vrijwilligers en soms

ontvangen ze beide vormen van compensatie. Sommige gemeenten maken het aantrekkelijk voor hun medewerkers om stembureaulid te zijn, bijvoorbeeld door teams binnen de gemeente een stembureau te laten 'adopteren' als teambuilding.

Wij hebben gemeenten gevraagd om aan te geven hoeveel de inzet van eigen personeel kost en gaven de optie om dat in euro's of uren te doen. Veel gemeenten die uren opgaven, gaven aan dat deze uren niet daadwerkelijk doorbelast worden. Daarnaast gaf een deel van de gemeenten aan geen inzicht te hebben in de kosten of het aantal uren, juist omdat ze niet wordt doorbelast.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,50 per kiesgerechtigde**. Dit bedrag is hoger dan het gemiddelde bedrag dat daadwerkelijk op de begroting staat voor verkiezingen binnen gemeenten, omdat een deel van de uren niet wordt doorbelast en het personeel vaak niet wordt vervangen door andere (ingehuurde) krachten in hun reguliere werkzaamheden.

3.3 De meeste gemeenten maken (beperkte) kosten voor bedankjes

Naast de monetaire vergoeding voor vrijwilligers geven de meeste gemeenten (77%) ook een bedankje aan de stembureauleden en anderen die bijdragen aan het organiseren van de verkiezingen. Sommige gemeenten geven aan het eigen personeel geen vergoeding toe te kennen, maar een bedankje zoals een cadeaubon. De kosten van deze bedankjes zijn beduidend lager dan de vergoedingen bij 3.1. We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,04 per kiesgerechtigde**.

De meeste gemeenten maken kosten voor instructie van stembureauleden, maar werving is minder vaak nodig

3.4 Catering voor stembureauleden leidt voor alle gemeenten tot kosten

Het stem- en telproces vergt inzet van 's ochtends vroeg tot (soms) diep in de nacht. Alle gemeenten kiezen er daarom voor om catering beschikbaar te stellen voor stembureauleden. Dit kan de vorm aannemen van een vergoeding, of bijvoorbeeld broodjes of een bestelde maaltijd. Koffie, thee en kleine versnaperingen vallen hier ook onder. Meerdere gemeenten maken deze kosten ook voor het projectteam op de centrale coördinatielocatie of de centrale tellocatie.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,16 per kiesgerechtigde**.

3.5 Instructie en opleiding komt in bijna alle gemeenten voor

Stembureauleden krijgen instructies over het stem- en telproces om hen voor te bereiden op de verkiezingen. Dit neemt vaak de vorm aan van een online cursus (*e-learning*) die de gemeente centraal inkoopt. Voor stembureauvoorzitters wordt er bovendien vaak een aanvullende opleiding verzorgd. Verschillende gemeenten geven aan daarvoor een *webinar* of instructie op het gemeentehuis te organiseren.

Slechts twee gemeenten gaven aan geen kosten te hebben gemaakt bij TK23 aangezien de verkiezingen voor de provinciale staten en waterschappen kort van tevoren hadden plaatsgevonden en ze dezelfde stembureauleden inzetten.

Gemeenten die gebruik maken van de CRAFT telmethode betalen een hoger bedrag voor de instructie van stembureauleden in deze methodiek. Daarnaast valt op dat

kleine gemeenten hier per kiesgerechtigde hogere kosten maken. Het inkopen van een e-learninglicentie of organiseren van een webinar kost voor hen niet significant minder dan een middelgrote gemeente, maar deze kosten moeten worden verdeeld over minder kiesgerechtigden. De allergrootste gemeenten maken wel hogere kosten omdat zij vaak locaties huren voor instructie en wel duurdere licenties aanschaffen. Zij kunnen deze kosten natuurlijk wel over meer kiesgerechtigden verdelen.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,15 per kiesgerechtigde**.

3.6 Werving van stembureauleden is in de meeste gemeenten niet nodig

Er zijn gemeenten die via flyers en advertenties vrijwilligers werven die zich willen inzetten als stembureau lid. Dit gaat slechts om 19% van de gemeenten. Voor andere gemeenten zijn genoeg vrijwilligers voorhanden. Zij maken vaak gebruik van dezelfde vrijwilligers als bij eerdere verkiezingen, eigen personeel en mond-tot-mondreclame. Ook zijn er veel gemeenten die oproepen plaatsen op de eigen website of sociale mediakanalen. Hiervoor zijn de kosten in de regel zeer beperkt of nihil. Wel geven gemeenten aan dat de groep vaste vrijwilligers veroudert en dat ze de toekomst gaan inzetten op het werven van jongere vrijwilligers om natuurlijk verloop op te vangen.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,01 per kiesgerechtigde**. Voor gemeenten die daadwerkelijk kosten maken voor deze component ramen we de kosten op €0,04 per kiesgerechtigde.

Kosten voor drukwerk en porto zijn significant en communicatiekosten spelen bij bijna alle gemeenten

4.1 De kosten voor drukwerk hangen af van de hoeveelheid en de aanbieder

Verkiezingen gaan gepaard met veel drukwerk: er moeten stempassen, bijsluiters, kandidatenlijsten, stembiljetten, volmachten en enveloppen gedrukt worden. Drukwerk is dan ook een relatief grote kostenpost binnen gemeenten. Alle gemeenten maken deze kosten.

De kosten voor gemeenten lopen op deze post uiteen om twee redenen:

- ▶ Gemeenten laten het drukwerk door verschillende partijen uitvoeren die geen uniforme prijzen hanteren.
- ▶ Sommige gemeenten laten meer of minder stembiljetten drukken ten opzichte van het aantal kiesgerechtigden. Sommige gemeenten drukken minder dan 100%, omdat zij rekening houden met een lager opkomst gebaseerd op eerdere verkiezingen. Andere gemeenten laten juist meer dan 100% drukken, omdat ze per stembureau een ruime marge willen hanteren om niet op de verkiezingsdag zelf biljetten van de ene naar de andere locatie te verplaatsen

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,62 per kiesgerechtigde**.

4.2 Portokosten zijn een kostenpost voor alle gemeenten

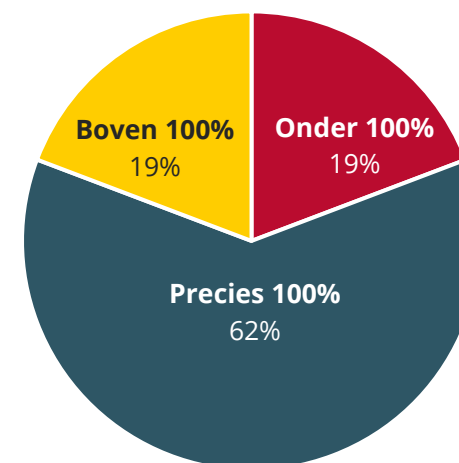
Gemeenten maken kosten voor verzending van documenten naar kiesgerechtigden. Alle gemeenten maken hier kosten voor, maar in enkele gevallen gaan die op in het totale postvolume van de gemeente en zijn de TK23-kosten niet uit te splitsen.

De portokosten per kiesgerechtigde lopen uiteen. Gemeenten geven aan dat dit verschillende redenen kan hebben. Ten eerste maken gemeenten gebruik van

verschillende aanbieders, vaak PostNL, maar soms ook kleinere aanbieders. De ene aanbieder is duurder dan de andere. Daarnaast geven sommige aanbieders (waaronder PostNL) soms korting, bijvoorbeeld wanneer de oplage groot is. Ook zijn de portokosten afhankelijk van keuzes in het drukwerk. Het kan zijn dat de verstuurd post net boven een bepaalde grootte of gewicht uitkomt en daardoor duurder is om te versturen.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,46 per kiesgerechtigde**.

Percentage stembiljetten gedrukt ten opzichte van kiesgerechtigden

ICT en communicatie zijn kostenposten voor bijna alle gemeenten

5.1 Communicatie kost relatief weinig, wordt wel veel gedaan

Bijna alle gemeenten maken kosten voor publiekscommunicatie. Binnen deze kostenpost worden de meeste kosten gemaakt voor de verkiezingsborden of trotters. Trotters zijn op hun beurt weer veel duurder dan verkiezingsborden. Daarnaast plaatsen veel gemeenten advertenties in lokale kranten om de opkomst te bevorderen. Een deel van de gemeenten voorziet kiezers die voor het eerst mogen kiezen van extra informatie.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,18 per kiesgerechtigde**.

6.1 Kosten voor verschillende typen ICT-systemen lastig uit te splitsen

Gemeenten maken vaak gebruik van verschillende ICT-systemen om het verkiezingsproces in goede banen te leiden. Zo wordt er vaak gebruik gemaakt van een systeem om adressen van kiesgerechtigden te achterhalen en de post te versturen, een systeem om stembureaus en stembureauleden te registreren en te managen en soms ook aparte software voor het tellen. Daarnaast maakt een deel van de gemeenten gebruik van de StembureauApp van de VNG. Deze gemeenten maken relatief hogere kosten voor deze post.

Omdat gemeenten verschillende systemen gebruiken die soms verschillende functionaliteiten combineren en soms niet, is het niet goed mogelijk per type ICT-systeem een raming te geven. We ramen daarom alleen het totaal voor ICT-systemen.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,36 per kiesgerechtigde**.

6.2 Een klein meerderheid van de gemeenten maakt kosten voor hardware

Net iets meer dan de helft van de gemeenten geeft aan kosten te maken voor hardware. De meest genoemde typen hardware zijn scanners, iPads en laptops. Een deel van de gemeenten huurt die en heeft daardoor iedere verkiezing opnieuw kosten hiervoor. Een ander deel van de gemeenten heeft de hardware in eigen bezit en vervangt die wanneer nodig.

Enkele gemeenten gaven aan toevallig voor de Tweede Kamerverkiezingen grote investeringen in hardware te hebben gedaan, bijvoorbeeld het aanschaffen van een serie iPads. Ook al zijn deze gemeenten uitschieters, we hebben ze wel meegenomen in het gemiddelde omdat alle gemeenten met eigen hardware die hardware ooit heeft moeten aanschaffen. Volgende verkiezingen hoeven de gemeenten die deze verkiezingen iPads hebben aangeschaft niet nogmaals die kosten te maken, maar andere gemeenten wellicht wel.

We ramen de kosten voor alle gemeenten op **€0,05 per kiesgerechtigde**. Voor gemeenten die daadwerkelijk kosten maken voor deze component, ramen we de kosten op €0,10 per kiesgerechtigde.

Opslag is niet voor alle gemeenten een kostenpost, vernietiging nog niet altijd inzichtelijk

7.1 Een derde van de gemeenten maakt kosten voor opslag stembescheiden

Tijdens het verkiezingsproces is voor twee zaken opslag nodig: voor stembescheiden en voor stemmaterialen zoals stemhokjes, stembussen en transportboxen. Voor beide typen opslag maakt iets meer dan een derde van de gemeenten kosten. Dit zijn niet altijd dezelfde gemeenten: sommige gemeenten maken wel kosten voor de opslag van stembescheiden en niet voor materialen of vice versa.

Als gemeenten geen kosten maken voor de opslag van stembescheiden, slaan ze dat meestal op in het gemeentehuis totdat de bescheiden vernietigd mag worden. Als gemeenten wel kosten maken, is dat omdat ze geen geschikte plek voor opslag hebben, of omdat ze de opslag van stembescheiden laten regelen door dezelfde partij die ook de opslag van materialen regelt.

We ramen de kosten voor opslag van stembescheiden voor alle gemeenten op **€0,02 per kiesgerechtigde**. Voor gemeenten die daadwerkelijk kosten maken, ramen we het op €0,04 per kiesgerechtigde.

7.2 Sommige gemeenten hebben geen eigen opslagmogelijkheid voor materialen

Gemeenten maken geen kosten voor de opslag van materialen als ze deze kunnen opslaan in een eigen loods of de opslag van de buitendienst. Dit is niet voor alle gemeenten mogelijk en zij huren een externe locatie. Sommige gemeenten kunnen de materialen zelf wel ergens kwijt, maar kiezen toch voor een externe locatie omdat de opslag wordt uitgevoerd door dezelfde partij die de logistiek regelt.

De kosten voor de opslag van materialen ramen we op **€0,05 per kiesgerechtigde** en voor gemeenten die daadwerkelijk kosten maken, ramen we het op €0,08.

7.3 De kosten voor vernietiging stembescheiden nog niet altijd in beeld

Stembescheiden dient na de verkiezingen drie maanden bewaard te worden. Sommige gemeenten hebben de uitvraag ingevuld toen deze termijn nog niet voorbij was en anderen hadden de vernietiging nog niet uitgevoerd of nog geen zicht op de kosten. Deze raming is daarom gebaseerd op enkel de gemeenten die wel kosten hebben opgevoerd.

Wij ramen de kosten voor de vernietiging van stembescheiden voor alle gemeenten op **€0,03 per kiesgerechtigde**.

Kosten voor eigen personeel zijn moeilijk te ramen, maar vormen een groot deel van het totaal

8.1 De kosten voor de organisatie van verkiezingen zijn moeilijk te ramen

Gemeenten zetten medewerkers in om de verkiezingen te organiseren. Vaak maken zij gebruik van een projectteam en een groep medewerkers rondom dat projectteam. De leden van het projectteam zijn verantwoordelijk voor de organisatie. De medewerkers daaromheen leveren expertise waar nodig of voeren delen van het proces uit. Gedacht kan worden aan communicatiemedewerkers, medewerkers van burgerzaken, P&C-medewerkers of medewerkers van de buitendienst.

De meeste gemeenten geven aan vijf of zes maanden bezig te zijn met het organiseren verkiezingen, al was dat voor deze onverwachte verkiezingen vaak wat minder. In die periode zijn de leden van het projectteam een groot en vaak oplopend deel van hun aanstelling bezig met de verkiezingen. Vaak wordt vervanging gezocht voor de reguliere werkzaamheden van deze medewerkers. De medewerkers daaromheen zijn vaak enkele uren tot een dag of twee per week bezig met het verkiezingsproces. Ook dit loopt op naarmate de verkiezingen dichterbij komen. Zij worden soms wel en soms niet vervangen.

Onze raming van deze kosten is gebaseerd op een kleinere steekproef vanwege praktische problemen.* Anders dan bij andere posten hebben we niet gewogen naar gemeentegrootte, omdat de respons daarvoor te klein was.

We ramen de kosten voor de organisatie van verkiezingen op **€2,26 per kiesgerechtigde**.

Kosten van kortdurende inzet rekenen we niet mee

Naast de medewerkers die zich bezig houden met het organiseren van verkiezingen of zich inzetten als stembureaulid, worden gemeentemedewerkers ook op andere momenten ingezet. Voorbeelden hiervan zijn coördinatie op de dag zelf, controle van processen-verbaal, ondersteuning van het gemeentelijk stembureau en hertelling.

Hoewel deze uren niet gratis zijn, ramen we geen kosten voor kortdurende inzet van medewerkers. Dit heeft drie redenen:

- Deze kosten in de meeste gevallen niet doorbelast en zijn ze niet zichtbaar in het budget voor de verkiezingen,
- De kosten zijn lastig te ramen want veel gemeenten hebben zeer beperkt zicht op deze ureninzet.
- Het gaat om medewerkers die een zeer klein deel van hun jaarlijkse uren inzetten voor het verkiezingsproces. Zij worden niet vervangen in hun reguliere werkzaamheden en niet extra betaald. Er zijn geen 'out-of-pocket' kosten.

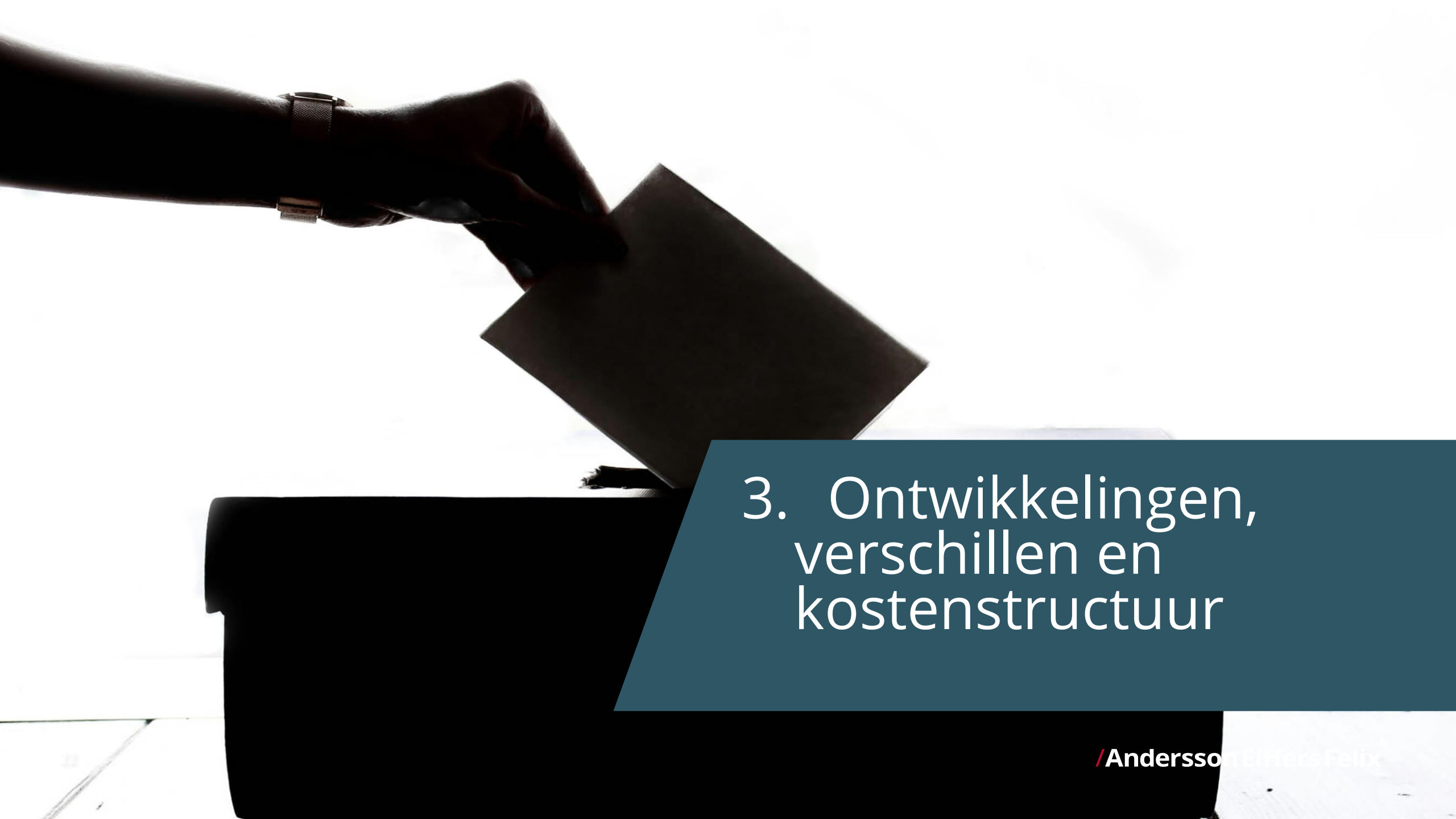
De kosten die we ramen voor de verkiezingen als geheel zijn daardoor waarschijnlijk een onderschatting. Wel hebben we het vermoeden dat een deel van de gemeenten die deze uren wel inzichtelijk kon maken, ze heeft opgegeven bij de organisatie van verkiezingen, waardoor sommige van deze uren toch zijn meegenomen in het geraamde gemiddelde. Deze raming is daarmee minder eenduidig en betrouwbaar dan de andere ramingen in dit rapport.

* In onze uitvraag vroegen we naar de inzet in fte en de duur dat het projectteam actief is. Dit bleek niet goed werkbaar voor veel respondenten, omdat de inzet van de verschillende teamleden niet constant was en/of niet wordt geregistreerd. We hebben daarom gemeenten de kans gegeven een inschatting van uren per schaal te maken. Een kleiner deel van de gemeenten heeft dit uiteindelijk gedaan. Hierdoor was het aantal gemeenten niet in iedere categorie groot genoeg om een gemiddelde per groottecategorie te kunnen ramen.

2. Samenvatting

We ramen de TK23-verkiezingen in totaal op €7,01 per kiesgerechtigde

#	Component	Klein	Middelgroot	Groot	G4	Gemiddeld
1.1	Realisatie stembureaus: Stembureaus	0,23	0,20	0,52	1,51	0,45
1.2	Realisatie stembureaus: Coördinatielocatie	0,01	0,01	0,01	0,08	0,02
1.3	Realisatie stembureaus: Inventaris stembureaus	0,21	0,36	0,31	0,14	0,26
1.4	Realisatie stembureaus: Kantoorartikelen	0,03	0,03	0,02	0,02	0,03
1.5	Realisatie stembureaus: Schoonmaak	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1.6	Realisatie stembureaus: Vervoer	0,04	0,05	0,21	0,14	0,09
1.7	Realisatie stembureaus: Toegankelijkheid	0,06	0,11	0,07	0,17	0,09
2.1	Centrale tellingslocatie: Tellingslocatie	0,02	0,14	0,09	0,45	0,11
2.2	Centrale tellingslocatie: Beveiliging en handhaving	0,01	0,02	0,01	0,02	0,02
3.1	Stembureauleden: Vergoeding vrijwilligers	0,88	1,10	1,33	1,14	1,07
3.2	Stembureauleden: Inzet eigen personeel als stembureaulid	0,81	0,52	0,06	0,35	0,50
3.3	Stembureauleden: Bedankjes	0,02	0,05	0,03	0,08	0,04
3.4	Stembureauleden: Catering	0,19	0,15	0,09	0,19	0,16
3.5	Stembureauleden: Instructie en opleiding stembureauleden	0,21	0,14	0,06	0,12	0,15
3.6	Stembureauleden: Werving stembureauleden	0,01	0,00	0,00	0,04	0,01
4.1	Drukwerk & porto: Drukwerk	0,67	0,58	0,55	0,65	0,62
4.2	Drukwerk & porto: Portokosten	0,44	0,48	0,47	0,45	0,46
5.1	Communicatie: Communicatie	0,14	0,13	0,16	0,44	0,18
6.1	ICT: ICT-systemen	0,34	0,25	0,27	0,76	0,36
6.2	ICT: Hardware	0,03	0,08	0,06	0,08	0,05
7.1	Opslag en vernietiging: Opslag stembescheiden	0,01	0,01	0,03	0,05	0,02
7.2	Opslag en vernietiging: Opslag materiaal	0,01	0,03	0,07	0,18	0,05
7.3	Opslag en vernietiging: Vernietiging stembescheiden	0,03	0,02	0,01	0,05	0,03
8.1	Organisatie verkiezingen: Organisatie verkiezingen	2,26	2,26	2,26	2,26	2,26
	Totaal	6,65	6,74	6,69	9,37	7,01

3. Ontwikkelingen, verschillen en kostenstructuur

Gemeenten organiseren verkiezingen op uiteenlopende manieren

Delen van het verkiezingsproces zijn hetzelfde voor alle gemeenten

In grote lijnen voeren alle gemeenten dezelfde activiteiten uit in het kader van verkiezingen en maken ze kosten voor dezelfde kostenposten. Zo huren alle gemeenten locaties voor stembureaus, kennen alle gemeenten druk- en portokosten, hebben alle gemeenten een projectteam voor een aantal maanden rondom de verkiezingen en maken (bijna) alle gemeenten kosten voor stembureauleden.

Van de gemeenten kiest 63% voor centrale stemopname

Zoals beschreven op pagina 21 kiest de meerderheid van de gemeenten voor centrale stemopname (CSO). Dit betekent dat er op de verkiezingsavond in het stembureau op lijstniveau wordt geteld en dat er de volgende dag op een centrale locatie op kandidaatsniveau wordt geteld. Veel van deze gemeenten geven aan dat CSO nauwkeuriger is omdat ze nieuwe, uitgeruste, tellers kunnen inzetten. Ook geeft een aantal gemeenten aan dat ze vanwege de grootte van de gemeente, en de kans op hertellingen die daaruit volgt, kiezen voor CSO bij de Tweede Kamerverkiezingen. Om het proces niet steeds te veranderen, passen ze ook CSO toe bij andere verkiezingen. Gemeenten die voor decentrale stemopname (DSO) kiezen, doen dit vanwege de kosten en het gemak in de organisatie.

Gemeenten verschillen in hoeveel van het proces ze 'zelf' doen

Gemeenten voeren het verkiezingsproces in meer of mindere mate zelf uit. Sommige gemeenten huren een partij in voor alle logistieke werkzaamheden: het inrichten en opruimen van de stembureaus, het vervoeren van materialen op en rondom de verkiezingsdag, het leveren en vervoeren van stembiljetten en het opslaan van

materialen. Dit gaat om ongeveer 10% van de gemeenten; altijd grote gemeenten. Sommige gemeenten besteden daarnaast ook het zoeken, controleren en toegankelijk maken van de stemlocaties uit. Gemeenten die dit niet uitbesteden, laten delen van het logistieke proces vaak uitvoeren door hun buitendienst of laten de gehuurde locaties delen van het proces oppakken.

Stembureauleden soms grotendeels vrijwilligers, soms grotendeels ambtenaar

De meeste gemeenten maken gebruik van een mix tussen vrijwilligers en eigen personeel als stembureau lid, stembureau voorzitter en teller. Stembureau voorzitters zijn relatief vaker ambtenaren. Enkele gemeenten maken alleen gebruik van vrijwilligers of alleen gebruik van ambtenaren.

De verschillen in deze verhouding zijn soms een keuze en komen soms voort uit noodzaak. Een deel van de gemeenten geeft aan van het personeel te verwachten dat ze zich inzetten als stembureau lid en het als onderdeel van hun functie te zien. Anderen geven aan alleen ambtenaren vrijwillig in te zetten; ze zijn daardoor afhankelijk van hoeveel ambtenaren zich melden.

Verscheidene gemeenten geven aan niet tevreden te zijn met hoeveel van hun eigen personeel zich wil inzetten als stembureau lid. Weer voor andere gemeenten geldt dat ze lastig vrijwilligers kunnen vinden en daarom moeten inzetten op eigen personeel. Grote steden kunnen vaak makkelijker vrijwilligers vinden (zij maken, bijvoorbeeld, veel gebruik van studenten).

Kosten voor verkiezingen zijn gestegen sinds 2012

De kosten zijn meer dan verdubbeld ten opzichte van in 2012

Over alle gemeenten heen zijn de gemiddelde totale kosten per kiesgerechtigde €7,01. Dat is 109,2% hoger dan in het onderzoek van Sira Consulting over de Tweede Kamerverkiezingen in 2012.* Gecorrigeerd voor inflatie is de toename 59,5%. De kosten zijn vooral gestegen op de posten rond organisatie van verkiezingen, ICT en de centrale tellingslocatie. Op de volgende pagina vergelijken we in meer detail met het onderzoek uit 2013.

Inflatie is een grote verklarende factor voor kostenstijgingen

In de periode sinds 2012 heeft sterke inflatie plaatsgevonden, vooral in de afgelopen jaren. Kijkend naar de consumentenprijsindex (CPI) van het CBS zijn de kosten tussen 2012 en 2023 met 31,2% gestegen. Gemeenten merken dit op verschillende gebieden; zo geven ze aan dat drukwerk en dat materialen duurder zijn geworden. Daarnaast krijgen sommige gemeenten te maken met fikse kostenstijgingen bij nieuwe aanbestedingen van uitbesteed werk of ICT-systemen.

Het toegankelijker maken van het stemproces heeft tot meerkosten geleid

Gemeenten geven daarnaast aan dat ze tussen 2012 en 2023 stappen hebben gezet in het toegankelijker maken van stembureaus en het stemproces. Te denken valt aan stemmallen voor blinden en slechtienden, aangepaste stemhokjes voor mensen in een rolstoel en parkeerplekken voor mensen die slecht te been zijn. Een deel van deze kosten komt niet bij iedere verkiezing terug (zoals het aanschaffen aangepaste stemhokjes), maar een deel wel (zoals de huur van een stemmal). De meerkosten door toegankelijkheid bij de TK-verkiezingen van 2023 zijn beperkt, omdat veel gemeenten een groot deel van de (aanschaf)kosten in eerdere jaren maakte.

De nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslag zorgde voor extra kosten

Per 1 januari 2023 trad de *wet nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslag* (NPVV) in werking. Hiermee werden nieuwe controle- en herstel mogelijkheden geïntroduceerd. Voor gemeenten was het meest ingrijpende gevolg van de wet dat bij *alle* vermeende fouten in de telling de fouten moeten worden onderzocht en zo nodig gecorrigeerd. Hiervoor moet het gemeentelijk stembureau bijeenkomen in een openbare zitting. Daarnaast stelt de wet eisen aan het vervoer van stembescheiden (bijv. het verzegelen van transportboxen) en zijn er andere wijzigingen.

Gemeenten geven aan dat ze hierdoor extra kosten maken: sommige gemeenten moeten (langer) een locatie huren voor het kunnen uitvoeren van hertellingen en ze maken kosten voor het hertellen zelf. Daarnaast heeft voor een deel van de gemeenten heeft NPVV ervoor gezorgd dat ze de stap hebben gemaakt van decentraal tellen naar centraal tellen, wat ook extra kosten met zich meebrengt (zie hieronder).

Centraal stemmen wordt steeds meer de norm

Sinds 2013 was het mogelijk voor gemeenten om mee te doen aan een experiment met de centrale opname van stemmen. Bij de Europese verkiezingen in 2019 deden 72 gemeenten mee aan het experiment. In de jaren daarna stapten steeds meer gemeenten over op een centrale stemopname, mede vanwege de NPVV. Een deel van deelnemende gemeenten gaf aan recentelijk over te zijn gestapt naar een centrale stemopname. Onder de deelnemende gemeenten maakt nu 63% gebruik van een centrale stemopname. Centrale stemopname is in veel gevallen duurder dan een decentrale stemopname, hier gaan we verder op in op p. 27.

De gecorrigeerde toename van kosten ten opzichte van 2012 is 59,5%

De tabel hiernaast zet de resultaten uit dit onderzoek naast de resultaten uit het kostenonderzoek naar de verkiezingen van 2012. Daarnaast hebben we de kosten zo ingedeeld dat ze overeenkomen met de kostenposten in dit onderzoek.

De organisatie van verkiezingen kost in 2023 flink meer dan in 2012

De component *organisatie verkiezingen* kent de grootste kostenstijging. Deze is 197% toegenomen. Naast indelingsverschillen* kunnen er drie factoren spelen:

- Veel gemeenten geven aan dat de NPVV tot meer ambtelijke inzet heeft geleid. Deels is dit omdat gemeenten zijn overgestapt naar CSO, wat meer organisatie vereist. Een gemeente gaf aan: "het is net alsof je een festival organiseert".
- Gemeenten geven aan een professionaliseringsslag te hebben doorgemaakt, ook naast de eisen van de NPVV.
- Er zijn aanwijzingen dat gemeenten de uren van hun medewerkers beter registreren dan in 2012 en deze beter toerekenen aan de verkiezingen. Het kan daarom zijn dat de raming uit 2012 een deel van de kosten niet in beeld had die nu wel in beeld zijn.

De kosten voor ICT zijn meer dan verdubbeld ten opzichte van 2012

Ook valt groei in voor ICT-kosten op. Twee posten uit het onderzoek in 2012 raken aan deze component: 'aanschaf ICT' en 'burgerregistratie en ondersteunende software'. In 2023 schaffen gemeenten niet meer zozeer software aan, maar betalen ze licenties voor verschillende systemen. De veelgebruikte oplossing van Procura is in 2016 vernieuwd. Mogelijk is dat gepaard gegaan met kostenstijgingen. De StembureauApp is ontwikkeld in 2018 en vormt een grote kostenpost voor een aantal gemeenten. In het onderzoek van 2012 waren geen kosten voor hardware opgenomen.

* Mogelijk viel een klein aantal activiteiten die we hier tot 'organisatie verkiezingen' rekenen, in 2012 onder 'stembureauleden'.

** De resultaten van 2012 zijn geïndexeerd voor inflatie op basis van de consumentenprijsindex van het CBS.

De kosten voor communicatie lijken te zijn afgenomen

De tabel hieronder laat zien dat de kosten voor communicatie met 19% zijn afgenomen. Dit is opvallend, want het onderzoek over 2012 nam alleen de kosten voor stemborden en geen andere communicatiekosten mee. In 2012 waren die kosten relatief heel hoog, zelfs 50% hoger dan de huur van stembureaus per kiesgerechtigde. Wij kunnen op basis van ons onderzoek niet verklaren waarom deze kosten zijn afgenomen of waarom die kosten destijds zo hoog waren.

Kostencomponent	Gemiddeld 2023	Gemiddeld 2012**	Ontwikkeling 2012-2023
Realisatie stembureaus	€0,94	€0,81	+15,2%
Centrale tellingslocatie	€0,12	€0,00	n.v.t.
Stembureauleden	€1,93	€1,40	+37,6%
Drukwerk en portokosten	€1,08	€0,98	+9,4%
Communicatie	€0,18	€0,22	-19,3%
ICT	€0,41	€0,16	+162,2%
Opslag en vernietiging	€0,09	€0,05	+73,8%
Organisatie verkiezingen	€2,26	€0,76	+197,0%
Totaal	€7,01	€4,40	+59,5%

G4-gemeenten geven meer uit per kiesgerechtigde dan andere gemeenten

In de analyse hebben we onderzocht wat 'kostendrijvers' zijn. Kostendrijvers zijn omgevingsfactoren die ervoor zorgen dat de ene gemeente meer kosten moet maken dan de andere. De eerste potentiële kostendrijver was de omvang van de gemeente.

De kosten voor de G4 liggen hoger dan in andere gemeenten

De grafiek hieronder laat de kosten per kiesgerechtigde zien, exclusief de kosten voor de organisatie van verkiezingen (component 8.1).*

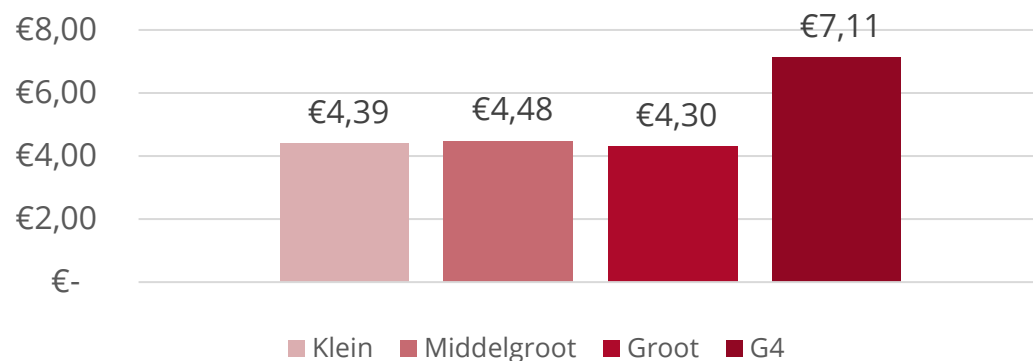
Te zien in de grafiek is dat de kosten per kiesgerechtigde in de G4-gemeenten 49% hoger liggen dan het gemiddelde en 59% tot 65% hoger dan andere categorieën**. Als de kosten voor de organisatie van verkiezingen wel zouden worden meegerekend,

zou dat verschil groter zijn, want ook die kosten lijken in de G4 hoger te liggen dan in andere gemeenten.

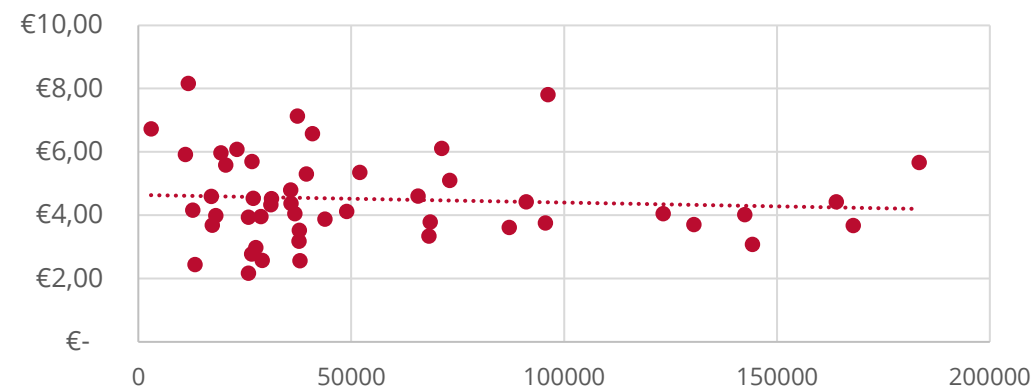
Elders lopen de kosten licht terug als de gemeente meer kiesgerechtigden heeft

Als de G4-gemeenten die mee hebben gewerkt aan de uitvraag buiten beschouwing worden gelaten en het aantal kiesgerechtigden in een gemeente als continue variabele, lopen de kosten per kiesgerechtigde licht terug. Dit is in lijn met het Sira-onderzoek van 2013. Dit kan wijzen op schaalvoordelen die grotere gemeenten ervaren. Zo kosten ICT-systemen vaak meer per kiesgerechtigde in een kleine gemeente.

Kosten per kiesgerechtigde (excl. Component 8.1)

Kosten per kiesgerechtigde naar aantal kiesgerechtigden (zonder G4)

- Component 8.1 hebben we niet uitgesplitst naar gemeentegrootte, omdat we niet in alle groottecategorieën genoeg data hebben.
- ** Klein = minder dan 50.000 inwoners, middelgroot = tussen 50.000 en 100.000 inwoners, groot = meer dan 100.000 inwoners. G4 = Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Den Haag

Centrale stemopname is duurder dan decentrale stemopname

Centrale stemopname kost gemiddeld meer (voor niet G4-gemeenten)

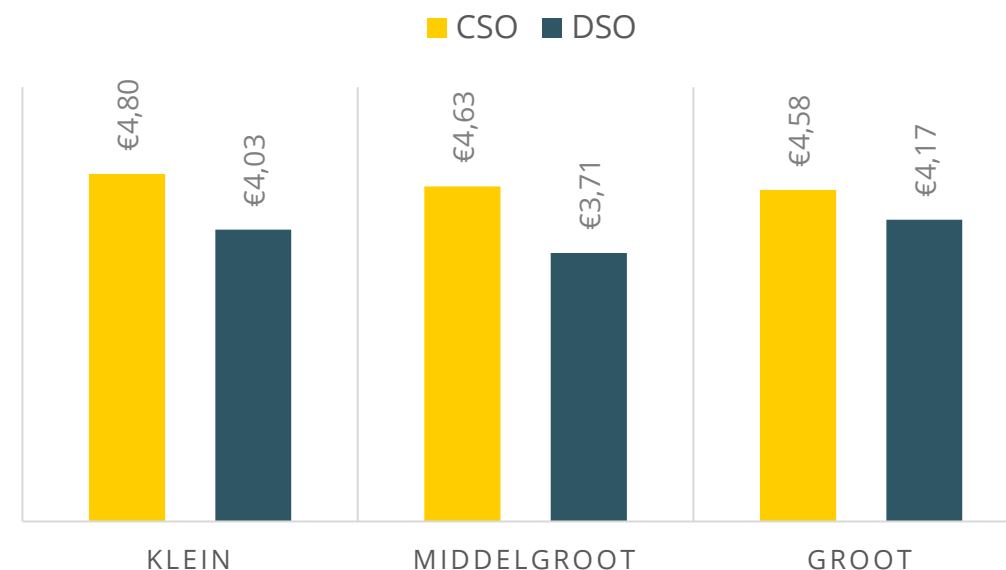
De gemeenten die de uitvraag hebben ingevuld en gebruik maken van centrale stemopname, maken meer kosten per kiesgerechtigde. Ongecorrigeerd voor gemeentegrootte zijn de gemiddelde kosten voor een kiesgerechtigde in een gemeente met centrale stemopname €7,12 en in een gemeente met decentrale stemopname €5,42. Bij deze cijfers geldt dat G4-gemeenten meer kosten per kiesgerechtigde maken en allen met een centrale stemopname werken. Dit vertekent dus het beeld.

Echter, ook als gekeken wordt naar de verschillen tussen de kosten voor CSO en DSO binnen een groottecategorie*, is te zien dat CSO gemiddeld duurder is. De grafiek rechts laat de verschillen zien, zonder de kosten voor de organisatie van verkiezingen.

Hierbij spelen de huur voor een CSO-locatie en kosten voor stembureauleden

Een groot deel van de gemeenten dat CSO doet, huurt daarvoor een locatie. Dat brengt kosten met zich mee. Daarnaast maken deze gemeenten vaak gebruik van een groep nieuwe tellers tijdens de centrale telling, die ze ook vergoeden. Het is waarschijnlijk dat ook de kosten voor de organisatie van verkiezingen hoger zijn bij CSO. Door de gebrekkige data voor die kostenpost is dat helaas niet te toetsen.

Kosten per kiesgerechtigde (excl. component 8.1) voor CSO/DSO per gemeentegrootte

Kleinere stembureaus leiden niet per se tot hogere kosten per kiesgerechtigde

Naast de omvang en de wijze van stemopname hebben we in de analyse hebben nog de spreiding van kiesgerechtigden over stembureaus onderzocht. Dat omvatte twee factoren:

- **Spreiding van de bevolking.** De verwachting was dat gemeenten die een grote spreiding kennen gemiddeld minder kiesgerechtigden per bureau zouden hebben omdat ze in kleine dorpskernen ook een bureau plaatsen.
- **Het aantal kiesgerechtigden per stembureau.** De verwachting was dat als dit aantal lager is, de kosten voor dat stembureau over minder kiesgerechtigden verdeeld worden en is zijn de kosten per kiesgerechtigde duurder.

Spreiding hangt inderdaad samen met het aantal kiesgerechtigden per bureau

We hebben spreiding van een gemeente geoperationaliseerd door het aantal kiesgerechtigden in een gemeente te delen door het aantal dorpskernen van die gemeente.* Als de G4 buiten beschouwing blijft, hangt het aantal kiesgerechtigden per kern inderdaad samen met het aantal kiesgerechtigden per stembureau. Hoe uitgestrekter de gemeente, hoe minder kiesgerechtigden per stembureau.

Echter, het valt op dat ook in de G4 het gemiddelde aantal kiesgerechtigden per stembureau relatief laag is, terwijl de spreiding ook relatief laag is.

Er is geen samenhang tussen het aantal kiezers per bureau en de kosten

Opvallend genoeg is er geen relatie tussen het aantal kiesgerechtigden per bureau en de kosten per kiesgerechtigde. Deze relatie is er niet voor de totale kosten per

kiesgerechtigde en ook niet als alleen de kosten waarvoor het aantal stembureaus relevant is (huur stembureaus, inrichting, stembureauleden, et cetera) meegenomen wordt. Hiermee is er dus ook geen relatie tussen spreiding van een gemeente en de kosten per kiesgerechtigde. Er is ook geen directe relatie tussen de spreiding van een gemeente en de kosten per kiesgerechtigde.

Een verklaring kan zijn dat kleine gemeenten goedkopere locaties hebben

De gemeenten met een hoge spreiding (laag aantal inwoners per kern) zijn veelal kleinere gemeenten. In kleine gemeenten zijn er gemiddeld 5.300 kiezers per kern en in grote gemeenten gemiddeld 40.500.

In de verdiepende gesprekken kwam naar voren dat kleinere gemeenten relatief vaak gebruik maken van goedkope locaties, zoals buurthuizen, scholen of sporthallen. Hoewel zij dus de kosten van een locatie over minder kiezers kunnen verdelen, maken zij lagere kosten omdat de kosten van de locatie lager zijn. Dit hebben we niet breed kunnen toetsen.

De meeste kosten voor verkiezingen keren iedere opnieuw verkiezing terug

Het grootste deel van de kosten is variabel met het aantal verkiezingen

Gemeenten maken verschillende soorten kosten voor verkiezingen. Echter, veruit het grootste gedeelte van de kosten worden iedere verkiezing opnieuw gemaakt. Dit geldt voor (bijna) alles rondom stemlocaties, het vergoeden van vrijwilligers, communicatie, drukwerk en portokosten en zelfs de inzet van het projectteam. Deze kosten zijn variabel met het aantal verkiezingen; ze worden niet hoger of lager als er meerdere verkiezingen per jaar georganiseerd worden. Op basis van de resultaten van de enquête schatten wij dat dit gaat om minimaal 94% van de totale kosten.

Een klein deel van de kosten wordt gemaakt op jaarbasis

Een veel kleiner deel van de kosten is niet variabel met het aantal verkiezingen, maar vast per jaar. Deze kosten hoeven niet opnieuw gemaakt te worden als binnen één jaar twee keer verkiezingen worden georganiseerd. Een deel van de ICT-licenties wordt bijvoorbeeld per jaar betaald, al wordt een ander deel betaald op basis van gebruik. Opslag wordt vaak doorlopend betaald, maar is lang niet voor iedere gemeente een kostenpost. Een heel klein deel van de gemeenten activeert de kosten voor inventaris, waardoor die over een vaste tijdsperiode worden afgeschreven.

Instructie en opleiding kost iets minder bij een tweede verkiezing in een jaar

Sommige gemeenten geven aan minder kosten te hebben gemaakt voor instructie en opleiding van stembureauleden en voorzitters deze verkiezingen omdat een groot deel van hen redelijk recent ingezet was voor de Provinciale Staten- en Waterschapsverkiezingen.

Kosten voor verkiezingen vergelijken met het budget is niet mogelijk

Het is niet mogelijk om de kosten voor verkiezingen te vergelijken met het budget dat gemeenten ontvangen. Dit is omdat er geen afgebakend budget is voor verkiezingen, vanwege de wijze waarop verkiezingen worden bekostigd.

Gemeenten worden geacht verkiezingen te bekostigen vanuit hun jaarlijkse algemene uitkering (AU) uit het gemeentefonds. Verkiezingen zijn onderdeel van de cluster *0. Bestuur en algemene ondersteuning* en daarbinnen het subcluster *0.1 Burgerzaken*. Onder dit subcluster vallen meer taken dan verkiezingen alleen. Gemeenten mogen de middelen die ze krijgen middels de AU naar eigen inzicht besteden en zijn daarmee niet gebonden aan clusters of subclusters. Het is daarom niet te achterhalen welk budget voor verkiezingen bedoeld is.

De algemene uitkering van het gemeentefonds wordt jaarlijks geïndexeerd. Dat gebeurt niet aan de hand van loon- en prijsbijstellingen, maar (tot 2026) aan de hand van het 'samen trap op, samen trap af' principe, waarbij de algemene uitkering meebeweegt met de uitgaven van het Rijk. Er zit daardoor geen directe koppeling tussen de taken die gemeenten hebben en het budget dat zij daar voor ontvangen.

Wel wordt er voor taakmutaties budget toegevoegd aan de voor de AU. Dit was het geval voor de extra taken rondom toegankelijkheid en de NVPP. Voor toegankelijkheid was dit eenmalig €2,7 miljoen en voor de NPVV structureel €3,3 miljoen.

3. Representativiteit voor toekomstige verkiezingen

De TK-verkiezingen 2023 waren redelijk representatief voor verkiezingen in het algemeen

Gemeenten organiseren verschillende soorten verkiezingen

Gemeenten organiseren naast de Tweede Kamerverkiezingen ook andere verkiezingen: de gemeenteraadsverkiezingen, de verkiezingen van het Europees Parlement en de gecombineerde verkiezingen van de Provinciale Staten en waterschappen. Voor de verkiezingen van de waterschappen zijn gemeenten sinds 2015 verantwoordelijk en ontvangen ze een vergoeding van de Unie van Waterschappen. De rest van de verkiezingen worden, zoals op de vorige pagina beschreven, bekostigd vanuit de algemene uitkering van het gemeentefonds.

Gemeenten geven aan dat TK23 vrij representatief was voor (andere) verkiezingen

In lijn met de verwachting geven gemeenten aan dat de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 een redelijk goede indicatie geven van de kosten voor verkiezingen in het algemeen. Ze geven ook aan dat de NPVV geland is in de organisatie en daarom deze verkiezingen een beter beeld gaven van de kosten dan de verkiezingen ervoor.

Een deel van de gemeenten die we spraken in de verdiepende gesprekken, hanteert voor ieder type verkiezingen dezelfde begroting. Daarbij wordt wel benadrukt dat alle verkiezingen wel iets unieks hebben

Gemeenteraadsverkiezingen brengen wel iets meer kosten met zich mee

De meeste gemeenten uit de gesprekken geven aan dat gemeenteraadsverkiezingen duurder zijn dan andere verkiezingen, omdat meer taken bij de gemeente liggen. Een voorbeeld hiervan is de kandidaatstelling. Voor kleinere gemeenten betekent het ook dat ze zelf het hoofdstembureau hebben, terwijl dat voor andere verkiezingen niet zo is.

Het proces rondom verkiezingen blijft veranderen

De afgelopen tien jaar betekende voor veel gemeenten een professionaliseringsslag op het gebied van verkiezingen. De NPVV zorgde daarvoor, maar de ontwikkeling was daarvoor ook al gaande. Deze professionaliseringsslag is nog niet voorbij en gemeenten geven aan het proces door te blijven ontwikkelen. Ook landelijk zijn er mogelijke ontwikkelingen gaande, zoals het wetsvoorstel "met één stem meer keus". Deze ontwikkelingen kunnen extra kosten met zich mee brengen, of het proces op termijn juist efficiënter (en daarmee goedkoper) maken.

4. Conclusies

De kosten voor verkiezingen zijn sterk toegenomen sinds 2012

De Tweede Kamerverkiezingen hebben zo'n €93 miljoen gekost

Uit ons onderzoek komt dat de Tweede Kamerverkiezingen gemiddeld €7,01 per kiesgerechtigde hebben gekost. Met 13.277.900 kiesgerechtigden hebben de Tweede Kamerverkiezingen daarmee in totaal €93 miljoen gekost. Dit is het landelijk beeld. Voor individuele gemeenten kunnen de kosten per kiesgerechtigde hoger of lager zijn.

De kosten zijn (gecorrigeerd voor inflatie) 59,5% hoger dan in 2012

In vergelijking met het onderzoek van Sira Consultancy over de Tweede Kamerverkiezingen van 2012 zijn de kosten voor verkiezingen fors toegenomen; ze zijn meer dan verdubbeld. Gecorrigeerd voor prijsontwikkelingen tussen 2012 en 2023 zijn de kosten 59,5% hoger.

Mogelijke redenen zijn een toename in centrale stemopname en de NPVV

In 2012 was het nog niet mogelijk om te kiezen voor centrale stemopname. Nu gaf de meerderheid van de gemeenten in onze uitvraag aan te hebben gekozen voor CSO. De kosten voor CSO liggen hoger dan de kosten voor DSO. Een deel van de gemeenten heeft die keuze gemaakt naar aanleiding van de invoering van de NPVV.

De NPVV bracht daarnaast ook nog op andere manieren kosten met zich mee, met eisen aan vervoer en beveiliging van stembescheiden, hertellingen en een uitgebreidere organisatie.

De kosten per kiesgerechtigde zijn hoger in G4-gemeenten en CSO-gemeenten

De twee belangrijkste kostendrijvers rond het verkiezingsproces zijn gemeentegrootte en type stemopname. De kosten per kiesgerechtigde liggen hoger in G4-gemeenten dan in andere groottecategorieën. In andere gemeenten lopen de kosten per kiesgerechtigde licht af naar mate er meer kiesgerechtigden in een gemeente wonen. Dit was ook zo in 2012.

Daarnaast is de keuze voor CSO een belangrijke factor in de kosten. Dit heeft ook effect zonder dat gemeentegrootte daar een rol in speelt.

De meeste kosten zijn variabel met het aantal verkiezingen

Gemeenten moeten de meeste kosten voor iedere verkiezing opnieuw maken. Daardoor zijn de kosten variabel met het aantal verkiezingen. Iedere verkiezing moeten er weer vrijwilligers worden vergoed en stembureaus worden gehuurd. Slechts een klein deel van de kosten is vast op jaarbasis gemaakt. Dit betreft een deel van de ICT-licenties en een deel van de opslagkosten.

Deze kostenstructuur sluit niet goed aan bij de bekostiging, omdat de algemene uitkering jaarlijks komt en niet per verkiezing. Echter, de hoogte van de algemene uitkering heeft geen directe relatie met de taken van de gemeente en er is geen geormerkt budget voor verkiezingen. Het is daarom niet goed mogelijk om uitspraken te doen over de bekostiging in relatie tot de kosten van verkiezingen.

République Française

Bijlage

Respons op enquête naar groottecategorie en provincie

Respons per groottecategorie

Gemeente-grootte	Respons (in aantal gemeenten)	Percentage van totaal aantal gemeenten in categorie (in %)
G4	3	75
Groot	12	43
Middelgroot	10	17
Klein	27	11
Totaal	52	15

Respons per provincie

Provincie	Respons (in aantal gemeenten)
Drenthe	3
Flevoland	0
Friesland	3
Gelderland	8
Groningen	2
Limburg	4
Noord-Brabant	8
Noord-Holland	8
Overijssel	5
Utrecht	3
Zeeland	2
Zuid-Holland	6

Meer weten?

☎ (030) 236 30 30

🌐 Andersson Elffers Felix

🌐 www.aef.nl

✉ Mail@aef.nl

9-4-2024